

ЗИНОВІЯ ФРАНКО

СЛОВО,
МОВ
КРИЦЯ

Зіновія ФРАНКО

**СЛОВО,
МОВ
КРИЦЯ**

ТОВАРИСТВО «УКРАЇНА»
КИЇВ — 1990

Свою Україну любіть...

Т. ШЕВЧЕНКО.

Любіть Україну, як сонце любіть...

В. СОСЮРА

Любов'ю до України і всього того, що входить в поняття Батьківщини, здавна пройнята вся українська література. Без цього вона не могла б зародитись, не могла б вистояти й розвиватись, не могла б сягати духовних вершин. Адже література є яскравим виразником почуттів, мислення і прагнення всього народу, звершення і подвиги якого, а звідси й вклад у духовну скарбницю і науково-технічний прогрес без того немислимі. Такими ж почуваннями до України пройняті і її громадяни, переважно українці, бо з нею пов'язані і пам'ять про минуле і сьогодення, і сподівання багатомільйонного українського народу.

Україна мила серцю кожного, хто жив і бував на ній, хто мав змогу проходити чи проїжджати її безкраїми дорогами, оглядати її міста і села, милуватись її краєвидами: розлогими луками й пагорбами, врожайними нивами, смарагдовими пасмами Карпатських гір, спокійними плесами великих рік, стрімкими течіями гірських потоків. Вона дорога тому, хто слухав її милозвучну мову й зачарову-

вався її мелодійними піснями. Але вона тим більше дорога кожному українцеві, бо вона частина його духовного світу. Її синам і дочкам притаманне відчуття спорідненості з нею, від якої завжди віддає світлом і теплом. Для українців, де б вони не жили, Україна — земля їх родоводу, їх серця і мрій. А сьогодні — це ще й країна, де, як і у всьому Радянському Союзі, відбувається перебудова, де в умовах гласності заповнюються білі плями в історії народу і культури, де вибілюються і чорні, оті несправедливо очорнені в епоху командно-адміністративних методів постаті, факти і події, де виробляються правові основи економічного й політичного суверенітету Української республіки і де мирним шляхом виборюються нові основи федерації. За ходом цієї перебудови уважно стежить весь світ. Українцям на Україні, як і у всьому світі, хочеться бачити свою державу не лише правовою і суверенною, але й соціально справедливою, без будь-якого ущемлення національних інтересів різних етнічних груп, гуманістичною, багатою, з високорозвиненою технікою, наукою і культурою. Їм хочеться бачити в ній торжество нового мислення, хочеться демократії і всіх атрибутів, реалій та компонентів сучасної цивілізації, але не на шкоду її національному обличчю, національним традиціям. Україна має бути з тією ж піснею, з тією ж вишивкою, з паляницею на столі, з відкритим серцем її мешканців і хлібосільною гостинністю. І з тією ж, від давнини й до сучасності, мовою.

Україна порівняно недавно вийшла на світову арену, де представляє свій народ і його

надбання, але сама ця країна, як і її назва, дуже давні.

Мабуть, не всі знають, що назва *Україна*, яка є найменуванням величезної території, обрамленої на півдні схилами Карпат, басейном Дністра аж до Чорного моря, а на півночі басейнами Прип'яті та Десни, і протяжністю з заходу на схід від Сяну до Сіверського Дінця та Дону, можливо, не на багато молодша від назви *Русь*. Назва *Русь*, якою, ймовірно, з VI ст. н. е., а документально з IX ст., найменовувались землі спочатку лише незначного регіону Середньої Наддніпрянини, а далі все більшого аж до Білого і Чорного морів, до витоків на заході Дністра і Західного Бугу, а на сході — до верхів'їв Волги, Оки та Верхнього Наддоння, є назвою привнесеною чи то скандинавами, чи то готами, чи то кельтами. Хоч найправдоподібніше, як твердять вчені-етимологи О. Трубачов, а за ним О. Стрижак, — індо-аріями і малоймовірно — від автохтонного імені *Роса*. А назва *Україна* — автохтонна. У графічному оформленні *Оукраина* вона вперше зафіксована більш як 800 років тому в Київському літописі під 1187 роком.

Загальноживаною і офіційною ця назва (а з нею і похідні: українці, українська мова) стала тільки після утворення української державності — Української РСР на землях Наддніпрянини, а після возз'єднання (в 1939—45 рр.) всіх українських земель в єдиній УРСР — на великому, хоч і не всьому українському етномовному обширі.

Щодо назви *Україна*, то, на думку одних учених, вона походить від слова *край* в значен-

ні «обшир землі», що цілком імовірно, а на думку інших, від *окрай* («рубіж») і суфікса *-ина*. Підґрунтям для онімізації цього слова, на думку перших, було усвідомлення осілості жителів у межах називаного ними обширу і їх етнічної одноцільності. На думку других — усвідомлення своєї порубіжності стосовно всієї східнослов'янської ойкумени. Ця порубіжність, а з нею і незахищеність від навал кочових орд, які приходили з південного сходу, були чи не найістотнішими чинниками при виникненні, а відтак закріпленні цієї назви за землями Середньої Наддніпряни.

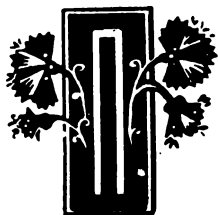
Для сучасного українця, якому відоме походження назви його краю, Україна в її державному статусі й культурних досягненнях не асоціюється ні з якою порубіжністю, а тим більше периферійністю, бо ці поняття стосовно неї давно відійшли в минуле. Для нього вона є батьківщиною, що дає йому позицію громадянства, є предметом його національної гордості й об'єктом любові, виходом на орбіту міжнаціонального духовного єднання та інтелектуальної еволюції, у скарбницю цінностей загальнолюдської цивілізації.

Відомо, що істина, добута працею багатих поколінь, потім легко дається навіть дітям, в чому полягає сутність прогресу; але менш відомо, що цим прогресом людина зобов'язана мові.

О. ПОТЕБНЯ

І мові треба ~ не просто вийти на дорогу, а йти нею

еред великими і меншими націями, за плечима яких багатовікова традиція державності, мабуть, ніколи — ні в далекому минулому, ні в осяжному сучасному не стояло питання про виживання їх мов (навіть при двомовності, як це було в давнину, коли церква і релігійна література користувались однією мовою, а держава з її апаратом і світська література — другою), хоч національна специфічність тих мов могла в певні історичні періоди порушуватись під впливом іншої мови і через це спричинювала тривогу їх носіїв із закликами до її очищення і навіть до трепетно-щемливого «рятуйте». Питання не стояло, бо сам процес росту державного організму таких націй, якщо він ішов у руслі прогресу, забезпечував неодмінно й розвиток їх національних мов навіть у тих часових відтинках, коли хід еволюції сповільнював темп і коефіцієнт корисної дії падав, бо врешті-решт

ні те, ні друге не загрожувало їх існуванню (воно торкалось тільки певних рівнів мови чи груп лексики, завдаючи шкоди національній забарвленості чи гальмуючи процес різнопрофільного і різногалузевого мовного збагачення).

Питання виживання мови могло торкатись тільки малих чи бездержавних народів, що жили в оточенні більших, підкорялись ними і поступово асимілювались. І воно торкалось. Історія людства рясніє численними прикладами асиміляцій (етруски, кельти, скіфи, сармати, фракійці, іллірійці, пруси, ятвяги і безліч інших). Швидкоїзною колісницею історії змітались незліченні етномовні групи, щезали й цілі народи, розчиняючись в інших етнічних середовищах, а з ними в небуття відходили і їхні мови. За невмолимим законом сильнішого інколи виживали поспіль не найкультурніші народи (хоч виживали й найкультурніші) і не найбагатші своїми надбаннями мови. Проте ті, що виживали, мали змогу вбирати окремі набутки витіснених і будувати потім храми з їх окам'янілостей. І це не парадокс історії, а її закономірність, бо історія, хоч і висхідна, але з кривими то піднесень, то спадів, з набутками й втратами, з возведенням соборів і їх руйнуванням, тобто з конструктивними і деструктивними діями.

Падіння держави для народу, який її створив, завжди було фатальним. Воно ставало таким же і для його мови, бо мало як наслідок звуження її сфери обслуговування і повне чи часткове витіснення з письменства. Але в давнину воно не обов'язково приводило до зникнення цієї мови, особливо за умов, коли її

носії-автохтони кількісно переважали пришельців, тобто коли спрацьовував закон більших чисел. Тоді мова могла продовжувати існувати серед великої частини носіїв, бо далеко не всі вони винародовлювались, пристосовуючись до нових умов виживання (в яких брав верх відомий еталон поведінки обивателя, коли зміна підданства вела до зміни мови). Мова могла існувати, не маючи застосування в державному адмініструванні і не маючи виходу на писемність. Існувала, поки берегла пам'ять про свою колишню монопольність, а в уяві носіїв — славу й могутність, поки засвідчувала невмирущість своєї духовності в народній творчості й естафетність через покоління і поки залишала свої візитні картки в назвах до того ненайменованих географічних об'єктів чи нововиниклих осель і у сфері антропонімії, тобто особових імен, де йшла передача від батьків до дітей одних і тих же власних імен і де успадковувались одні і ті ж назви тварин та міфологічних постатей. І в такому стані вона могла утримувати позиції засобу спілкування серед представників переважно трудових верств народу, вичікуючи моменту, щоб відродитись як Фенікс з попелу. А такий момент міг наступити, але міг і не наступити. А мова тим часом нагромаджувала сили, аж поки не пробивала собі шлях у художню літературу і не демонструвала там своє багатство, виразову могутність і функціональну валентність, як це сталося, приміром, з мовотворчістю Т. Шевченка. Добре про це сказав у доповіді на IX з'їзді письменників України П. Загребельний: «Ми успадкували велику мову свого народу. Віки цілі жила вона й роз-

вивалась на нашій щедрій, прекрасній, хоч водночас і трагічній землі, а тоді під дією таємничих законів вічності вознеслась до небес історії і рясно пролилась на людство золотим дощем поетичного слова Шевченка».

Так було в далекому минулому, так було в ближчому, так було й у добу прискорених темпів розвитку, що не перевищували ще швидкості експрес-поїздів. Проте в сучасну епоху, в епоху надзвукових швидкостей, в епоху невпинного лексичного оновлення, термінологічного поповнювання і змінності стереотипів висловлення, мова мусить іти в ногу з науково-технічним прогресом, мусить мати вихід на всі ділянки державного й суспільного життя, культури й освіти. Інакше вона прирікається в гіршому разі — на відмирання, в кращому — на другосортність, а звідси й на непрестижність.

Коли з перспективи часу поглянути на пройдений українським народом шлях його історії, а з ним і його мови, то можна констатувати, що цьому народові, незважаючи на часом невтішну, а то й трагічну в минулому долю, все-таки багато в чому пощастило. Адже після розпаду Київської Русі, держави східнослов'янської спільності чи східнослов'янських етносів (об'єднаних однією державною мовою — давньоруською і однією мовою церкви та церковного письменства — старослов'янською), звідки йде його родовід як окремого народу, український народ спіткало півторавікове татаро-монгольське лихоліття, спустошення міст і сіл, потім польсько-шляхетське панування з насильним окатоличуванням, яке часто призводило до дена-

ціоналізації його верхівки й міщан, далі руйнування українських культурно-освітніх осередків, а згодом і Козацької Січі — отого уособлення патріотичного подвигу, далі — непосильна кріпаччина з її неписьменністю і обездуховлюванням як засобом приниження національної гідності і викорінюванням пам'яті народу, а врешті-решт ще й заборона української мови царськими указами.

І все це було пережито українським народом. І він вистояв, переборовши самогенеруючі інерційні сили нівелювання. Вистояв, зберігши свою самобутність насамперед тому, що не втратив своєї мови. І тут спрацювала елементарна логіка і найпростіший її закон: народ не втратив мови і мова відродила його. Через мову прийшло його національне самоусвідомлення, мовою у творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Старицького, І. Тобілевича і цілої плеяди першорядних письменників він утвердив право на своє існування спершу в художній літературі і на сцені, а відтак у публіцистиці й науці. Своєю революційною діяльністю і високоідейною творчістю та перекладами світової прогресивної літератури з'єднався з визвольним рухом слов'янства, потім Росії і всього світу, а після повалення царського самодержавства (1917 р.) своєю мовою скріпив демократичні і соціалістичні ідеали і співдружність народів, нею увійшов у сім'ю вільних народів світу. Вижив він завдяки мові, бо мова стала волею в його виживанні, надійною ін'єкцією проти національного обезкровлювання, знаменням його літературного відродження — в часи «Енеїди»

І. Котляревського, «Русалки Дністрової» руської трійці (М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича), в часи Т. Шевченка і в післяжовтневий період (після 1917 року).

Ці снаготворчі здатності мови добре усвідомлювали поети і письменники ХІХ і ХХ століть (Т. Шевченко, М. Шашкевич, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Олесь, В. Самійленко, Б. Грінченко, В. Винниченко, М. Рильський, П. Тичина, А. Малишко, О. Підсуха, Д. Павличко, І. Драч, В. Симоненко, Ліна Костенко, Є. Гуцало, Р. Іваничук, С. Плачинда, Л. Забашта і багато інших). Звідси й оспівування ними рідного слова, звідси і любов до мови як першоджерела їх творчості, піклування про її чистоту й високу культуру вислову, про соціологічний статус, авторитет серед її носіїв і у світі.

Оскільки мова для народу, що довго не мав своєї державності, була чи не основним полем його самовираження, то і дискусії про мову в певні періоди історії виходили на перший план суспільного життя, затіняючи собою інші, не менш, а то й більш важливі сторони життєдіяльності народу. Але навіть тоді, коли вони велись із запалом, гідним кращого застосування, ці дискусії у розвитку мови не проходили безслідно, бо завжди, — за винятком, можливо, тих випадків, коли відстоювались екстремні погляди (як наприклад, латинізації алфавіту), коли погляди виходили за рамки здорового глузду (відстоювання літер кирилиці, які давно втратили свої звукові відповідники) або були проявом регіональності (як спроби нав'язати тільки

західноукраїнські мовно-правописні норми всій Україні) чи штучного, подекуди надуманого назвотворення (як у галузі термінології у 20-ті роки, де взамін існуючим інтернаціоналізмам пропонувались власні новотвори),— збуджували думку, посилювали інтерес до різноманітних форм вияву мови (зокрема, до записування і дослідження діалектної мови), спричинились до появи праць з граматики й лексики, до створення різнотипних словників. Мовні суперечки були виявом пошуків істини, в даному випадку загальноукраїнських літературних норм, які вимагали апробації на практиці.

У наші дні питання літературно-мовних норм давно перестали бути дискусійними, бо ці норми загалом усталились, хоч і не перебувають у стані недоторканості, але боротьба за культуру мови, за удосконалення тих же норм і способів висловлення не втратила своєї актуальності і зараз. Вона не перестає бути в полі зору мовознавців зокрема і громадськості в цілому. Боротьба за культуру мови супроводжується турботами про повсюдність і повсякденність її вживання і плеканням любові до неї.

Революційне оновлення суспільства, започатковане подіями 1917 року, принесло українському народові державність: суверенну Українську РСР — складову частину Союзу РСР. Для такого типу держави, що становила об'єднання народів в єдиній політичній, соціально-економічній і ідеологічній спільності, була вироблена В. І. Леніним і введена в дію національно-мовна політика, іменована потім ленінською, яка забезпечувала вільне користування

національними мовами у всіх галузях виробничого, культурно-освітнього і державно-політичного життя республік без будь-яких обмежень. Цю політику узаконила перша Конституція СРСР урівноправненням в ній національних мов без констатації їх державного статусу в республіках. Програма КПРС, прийнята в новій редакції XXVII з'їздом партії, теж проголосила: будь-які привілеї чи обмеження у вживанні тієї чи іншої мови недопустимі. В результаті такої політики, що здійснюється в країні ось уже понад 70 років, як констатується у Політичній доповіді ЦК, виголошеній М. С. Горбачовим на XXVII з'їзді Комуністичної партії, утвердились, увійшли в свідомість десятків мільйонів людей непорушна дружба, повага до національної культури і національної гідності всіх народів. Проте при здійснюванні національної політики не завжди належним чином враховувались нові назрілі вимоги часу. Тому в тій же доповіді зазначено: «Але наші досягнення не повинні створювати уявлення про безпроблемність національних процесів. Суперечності властиві всякому розвитку, неминучі вони і в цій сфері. Головне — бачити постійно виникаючі їх аспекти і грані, шукати і вчасно давати правильні відповіді на питання, які висуває життя». Це застереження вказувало на те, що при всіх успіхах у здійснюванні національної політики допускались і недогляди, на які не слід закривати очі. На них більш конкретно вказав М. С. Горбачов у своєму виступі перед активом громадськості Естонії 21 лютого 1987 р. «Звичайно, — сказав він, — не обійшлося (ми це теж знаємо, не приховуємо, пам'ятаємо),

що в цій великій справі були й упущення і прорахунки. І загострення були».

Ще б пак! Досить назвати теорію схрещення мов у процесі переходу від багатьох до однієї мови, що її проголосив академік Я. Марр, а потім, уже в період «відлиги», теорію «злиття мов», яка була висунена у зв'язку з проголошенням програми будівництва комунізму. З наукового погляду обидві ці теорії дилетантські, спекулятивні, за ними досить неприховано проглядаються імперські імперативи. Якщо для обґрунтування першої наводились сумнозвісні чотири елементи, за допомогою яких мови нібито колись об'єднуються, то на підтвердження другої не було висунуто бодай якихось лінгвістичних аргументів. Їх і не могло бути. Адже сама думка про злиття народилась як імовірне припущення. Згодом воно з футурологічної площини перейшло на політичну і як догма стало керівництвом до дії. В азарті послушливого «виконавства» мови зливали прискореними темпами, сподіваючись потішити «єдинонеделімщиків» ще за життя останніх плодами їх русифікаторської діяльності. Особливу «старанність» проявляли бюрократи на Україні.

У наш час, у період дійовості принципу гласності, що означає незамовчування нічого з того, над чим колись тяжіло своєрідне «табу», ми говоримо про ті помилки й злочини, які безповоротно відійшли в минуле, щоб позбавитись їх тягару, говоримо і про ті вади й огріхи, які з минулого прийшли в наше сьогодення, щоб їх виявленням виправити становище і не допустити до їх повторення. В полі зору нашого сьогодення постійно перебуває і мовна си-

туація в союзних республіках, і в тому числі на Україні, взаємодія національних мов з російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування.

Ці питання неодноразово порушувалися на письменницьких форумах і в пресі, зокрема на сторінках російської «Літературної газети», білоруської «Література і мастацтва», української «Літературної України». Піднімалися з боєм і тривогою за мовну екологію, піднімалися з позиції громадянської мужності, тобто з відчуттям відповідальності перед майбутнім поколінням за долю рідної мови, піднімалися із розумінням необхідності не допустити до обездуховлювання людей під впливом «масової культури» з її національно-нівеляційними тенденціями. Піднімалися тому, що вони назрілі й актуальні, і тому, що настав час не обходити мовчанкою нічого, що в житті зазнало викривлень, нічого, що не відповідає його правді, не відповідає справедливості.

В такому ключі фактично започаткував розмову на сторінках «Літературної газети» (13 серпня 1986 р.) киргизький письменник, член Римського клубу Чінгіз Айтматов. Власне, він чи не перший звернув увагу на те, що зараз прогрес духовної культури у старописемних народів аж ніяк не вимірюється тільки суцільною грамотністю, наявністю газет, радіо і телебачення рідною мовою, а в до того неписемних — наявністю алфавіту й букваря. Цих мірок недостатньо, і вони застарілі. Потрібні інші критерії виміру й одверта розмова на цю тему. Вона і ведеться, але не завжди з належним сприйманням її.

На практиці часто, коли спливають питан-

ня, пов'язані з тими чи іншими порушеннями національної політики, і називаються нові критерії її оцінки, дехто з тих, хто душею виліз із часів вульгарного соціологізму й сваволі, починає вбачати в таких вимогах і розмовах або марнослов'яні галасування з користюлюбним прицілом (підняти гонорарну плату за додаткові тиражі книжок національної літератури, котрих читачі, мовляв, не хочуть купувати, чи зажити собі слави «захисників і оборонців» мови), або прояв націоналізму. Тим часом не треба, пише Ч. Айтматов, представляти питання так, «начебто в наших національних справах все вирішено і нема ніяких проблем», бо ми знаємо, що такою наболілою проблемою є якраз і проблема мови: «Коли ми теоретично припускаємо, що з часом в якомусь віддаленому майбутньому всі мови зіллються і у світі буде одна чи дві мови... навряд чи здаємо собі справу з того, що світ від цього збідніє. Ці мови-«переможниці» не будуть мати навколишнього середовища, яке їх живить. Одноманітність не буде забезпечувати розвиток... Я все-таки наполягаю на тому, щоб було багато літературних мов і щоб для них були сприятливі умови існування і розвитку».

В епоху сталінщини, а потім застою, з обігу щезли такі формули, як «рідна мова» стосовно української, і такі категоріальні поняття, як «національний патріотизм», «національна свідомість» і «національний нігілізм». На прилюдне обговорення не виносились питання культури української мови, хоч їх розробкою мовознавці і, зокрема, Інститут мовознавства АН УРСР займалися безперешкодно і видава-

ли збірник, що спочатку називався «Рідне слово», відтак — «Культура слова». А питання сфери функціонування української мови ввійшло тоді в коло питань суворо затаємничених, і посягання на його бодай часткове розсекречення пов'язане було з різного роду неприємностями аж до мір покарання. І це тоді, коли сфери функціонування все більше звужувались і про це треба було говорити на повен голос. Однак спроби тих, хто наважувався з різних трибун ставити цю проблему відповідно до ленінських настанов (а такі люди, звичайно, були), відразу присікалися фразою (непереконливою і для тих, хто нею оперував), що буцімто національне питання раз і назавжди вирішене і розв'язане Жовтнем і повертатись до нього не слід (хоч, як відомо, воно не декретується, не вирішується одноразово, а забезпечується в процесі мовного будівництва, здійснюваного урядом, зничайно, за належних соціально-політичних умов).

За цим прийшла реформа школи з прийняттям у шкільному законодавстві принципу добровільності у виборі національної мови як предмету навчання в школі. Звичайно, при всіх застереженнях щодо добровільності (бо яка може бути добровільність у державних школах, де існує чітка і непорушна, санкціонована Міністерством освіти програма навчальних дисциплін) цей принцип багато ким трактувався у ключі розширення демократії так, наче саме на такій ділянці вона повинна була себе демонструвати. На практиці ця «демократія» призвела до послаблення національної мови в школах республіки.

В епоху перебудови про це заговорили в усіх республіках і з різних трибун заговорили й на Україні, де в деяких обласних центрах зовсім зникли українські школи, а від вивчення української мови в російських школах звільнялося від 60 до 80 відсотків учнів. Було сказано, що коли не вжити заходів в ім'я її збереження, можна побоюватись, що вона перетвориться на мову письменницьку. А це втрата невиправна і для того народу, який витворив свою мову, і для духовної скарбниці людства, яка тим повнокровніша й багатша, чим розмаїтіші й повноводніші її притоки.

На щастя, мовна ситуація в республіці дещо поліпшується. Як зазначається в Постанові ЦК КПУ від 4 січня 1989 року, «за останні два роки відкрито з українською мовою навчання та виховання 200 шкіл і 130 дитячих садків. Значно більше часу відведено на вивчення національних мов і літератур у школах. Розширились можливості для створення і дублювання фільмів українською мовою».

І тим не менше, становище все ще лишається незадовільним. За наявною статистикою, із 20498 шкіл на Україні, в яких навчається 6,8 млн. учнів, українських шкіл 15126, де налічується 3,1 млн. дітей, що становить 45,6 відсотка. Російських шкіл 4682 (тут 3,3 млн. учнів, що становить 48, 5 відсотка), 483 змішаних російсько-українських (174,3 тисячі учнів) та 210 шкіл з іншими мовами викладання. І це тоді, коли українців у республіці за останнім переписом 73 %, росіян 21 %, а всі інші національності становлять 6 %.

Незадовільний стан з українськими дитячими садками, а ще гірший — у вищих учбо-

вих закладах, звідки українська мова була поступово майже повністю усунена. Зараз відбувається її повернення, але поки що успішно проходить воно лише у вузах Львова та інших західних областей і частково в Київському університеті.

Про все це з усією відвертістю говорилося на різних письменницьких форумах і найбільш по-діловому — на установчих зборах Товариства української мови ім. Т. Шевченка, що відбулися в Києві 11—12 лютого 1989 року. Наслідком такого руху за українську мову, тобто за відновлення її позицій у республіці відповідно до ленінських настанов, і постало питання про державний її статус та Закон про мови. Нарешті, 28 жовтня 1989 року на сесії Верховної Ради УРСР такий закон було прийнято. Згідно з ним українській мові надано статус державної. Цей закон не є досконалим, але на нинішньому етапі перебудови він оптимальний, бо повертає українській мові багато втрачених нею позицій в адмініструванні і діловодстві, у виробництві, школі (а це чи не найважливіше), в засобах масової інформації, культурі. Меншою мірою — в науці, про що доводиться пошкодувати, адже без забезпечення цієї ділянки мова буде не скрізь конкурентноздатною.

Але правовий статус мови при всіх кроках у напрямі його практичного здійснення аж ніяк не може забезпечити її повсюдного вживання, якщо не буде зустрічних кроків з боку громадськості, тобто потрібне плекання поваги і любові до мови. Це добре усвідомила, приміром, ініціативна група діячів Народного руху України за перебудову, яка до програми

Руху внесла, зокрема, пункт про те, що Рух розцінює виховання національної гідності, історичної пам'яті, прищеплення любові до своєї національної мови, дбайливого ставлення до культурної національної спадщини, охорони пам'яток та історичного середовища, широке та об'єктивне висвітлення всіх сторінок історії українського народу як одне з головних завдань держави, наукових кіл, творчих спілок, громадських організацій.

У такому ж формулюванні своє ставлення до мови як чинника піднесення національної свідомості і компонента у змаганнях за політичний та економічний суверенітет республіки визначили й Установчі збори Народного руху України за перебудову (відбулися в Києві 8—10 вересня 1989 року) у програмі Руху, яка була там прийнята.

У промовах письменників, що виголошувались з трибун цих форумів, розглядалась мовна ситуація на Україні і констатувалось, що склалась вона з об'єктивних і суб'єктивних, волюнтаристських причин.

«Певна річ,— сказав Д. Павличко,— добре написаний і схвалений закон про мови — лише декларація діла. Він буде реальним ділом тільки тоді, коли за ним стоятиме партія. Тільки тоді, коли запровадження обов'язку для державних установ Української РСР користуватися в діловодстві та усній діяльності українською мовою стане справою національної гідності і справою соціалістичної честі нашої держави».

Але і цього замало. Закон, навіть якщо б він був досконалий, а сприяння громадськості максимальним, не розв'яже ще всіх пи-

тань функціонування мови і не все вирішить. Нормальний розвиток української мови може бути забезпечений не так конституцією (хоч і така необхідна), як політичною і економічною структурою самої республіки, повнотою її самоуправління.

Гарантом позитивного розв'язання на практиці, чи інакше успішної реалізації закону про мови в Українській РСР, має бути суверенітет республіки, а значить, передача у підпорядкування її урядові, її Верховній Раді всіх міністерств, відомств, закладів і установ. Судячи з постулатів і напрямних ліній перебудови, тобто з процесу демонтажу віджилих форм політичної і економічної структури країни, що вже поступово відбувається, можна сподіватись і на відновлення принципу суверенності республіки, і на оновлення принципу федеративності Радянської держави. Коли воно здійсниться, це буде торжество соціальної і національної справедливості в їх справжньому вигляді. Тільки в тій перспективі проглядається незатьмарене майбутнє українського народу і процвітання його мови. У комплексі всі ці питання поставлено своєчасно й принципово, бо йдеться і про виживання, і про життя мови, причому про життя повнокровне. Таким воно повинно стати. Адже українська літературна мова своєю структурою, словесно-виразовими засобами і потенціальними можливостями, тобто словотворчою полівалентністю, цілком готова і придатна для максимального задоволення всіх потреб державного, господарчого, культурно-освітнього і науково-технічного життя республіки. Структурно вона — одна з найбагатших і найбільш

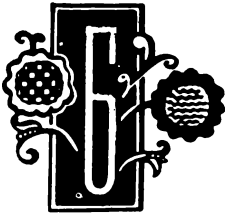
розвинених мов світу. І це не просто слова, не видавання бажаного за дійсне, а незаперечна дійсність, яку легко довести фактами, що виявляють можливості її структури, глибинність її життєдайних джерел, географію і протяжність її мовних зв'язків, просторінь її злетів у галузі художньої мови і поетики слова і, врешті-решт, її досить авторитетне місце в контексті світової мовної культури, її вклад у культорологічний банк світу.

*Не просто мова, звуки, не словникові
холодини.*

П. ТИЧИНА.

Розвиненість ~ запорука стійкості

агатою і висококультурною літературна мова є тоді, коли вона у своєму арсеналі має всі ті словесно-виразові засоби і всю ту термінологію, які необхідні для забезпечення її поліфункціональності в епоху науково-технічного прогресу, має їх суворо нормованими і регламентованими, обов'язковими і загально чи галузеву вживаними.

Проте наявність власних і певною мірою запозичених засобів і кодифікація — це ще не єдині передумови розвитку мови. Вона му- сить мати і невичерпні внутрішні ресурси для свого лексичного поповнення, причому ре- сурси, що постійно оновлюються, бо оновлен- ня немислиме без відрахувань (архаїчно-ра- ритетних, вузькорегіональних слів чи тих, які відходять в небуття у зв'язку зі зміною су- спільного ладу). Народжуваність неможлива без смертності не лише в природі, але й у мові, яка є живим організмом. Оця змінність і є запорукою життя і безсмертя мови.

Для української мови такими багатючими, а тому ніколи повністю не використовуваними

ресурсами, є народна мова з її запасами обласного, розмовного й діалектного мовлення і, незначною мірою, надбання старокнижної мови з її виразами афористичного характеру. Такими є також її словотворчі засоби (афікси, способи словоскладання і лексикалізації). І це ще не все. Поряд із внутрішніми ресурсами мова повинна мати і зовнішні, бо без таких стала б замкнутою, а значить, і непридатною еволюціонізувати у відповідності до темпів і масштабів нашого сьогодення. Вона мусить мати вихід у великий світ духовної культури, до здобутків науки й техніки, а для цього у неї повинні бути перекидні мости і до інтернаціональних виразових засобів, і до інтернаціонального термінологічного фонду.

Українська мова має прямий і опосередкований вихід на сферу інтернаціональних словесно-виразових засобів, а в галузі термінології користується в основному посередництвом російської мови. Прямий вихід має вона на всі сусідні мови: польську, словацьку, чеську, угорську, румунську, молдавську. Так само через сферу перекладів художніх творів вона забезпечує контактування із західноєвропейськими мовами і має змогу збагачуватись інтернаціональними словами й висловами, тобто словами різних європейських мов. Але в галузі термінології, яка вимагає однотипності (національна специфічність може стосуватись тільки давно вироблених чи й недавно самотужки утворених термінів українськомовної основи чи формотворчих формантів, а також графіки та правопису), вона свої заповнення вивіряє через російську мову.

Російська мова виконує роль такого посе-

редника і для багатьох інших національних мов СРСР, виводячи їх на орбіту міжмовного контактування. Через російську мову, яка забезпечує вихід на інтернаціональну термінологічну лексику, створюється спільний термінологічний фонд для багатьох національних мов СРСР, а це сприяє процесові взаємодіяння і взаємного обміну науковими й культурними досягненнями між народами в усіх галузях їх соціального життя. Тут російська мова відіграє роль своєрідного моста.

При наявності всіх таких умов мова може в час інтенсивних міжмовних зв'язків розвиватись і може спокійно, без тривоги дивитись у своє майбутнє.

Чи має внутрішня структура сучасної української літературної мови життєздатність і чи забезпечує ота структура її функціональну полівалентність, динаміку її дальшого розвитку? Так. Відповідь на це цілком позитивна.

Українська літературна мова структурно і традиціями відповідає, як уже було сказано, всім еталонам високорозвиненої мови. Вона старописемна, бо з давньою, старослов'янською, або давньоруською, писемністю, яка, ймовірно, своїм корінням сягає і дохристиянської доби і яка виразно, на повний голос заявила про себе вже в IX ст., у час прийняття християнства, тобто понад 1000 років тому. Свій початок як літературна мова вона бере з давньоруської, яка в IX—XIII століттях проявила себе в різних жанрах світського письменства і серед них у геніальному «Слові о полку Ігоревім», але як розмовна в діалектних різновидах мусила існувати ще в давньо-

руський період, а родовід вести задовго до християнської доби.

Цей жанрово-стильовий спектр літературної давньоруської успадкувала і староукраїнська мова, розширивши його і засвідчивши себе потім у різних стилях письменства і в трьох типах літературної мови (народної, окнижне-ної народної і книжної слов'яноруської). Згодом вона утвердилась і в різних стильових різновидах. Таким чином, це мова з давніми традиціями і значними здобутками. Принаймні з середини ХІХ ст. вона мала вироблений, хоч і не загальноукраїнський і не загальнообов'язковий правопис, а значно пізніше й правила вимови. Правила правопису і вимови були усталені, але стали дієвими тільки в межах чи то Західної, чи то Наддніпрянської, чи то Закарпатської України. Отож їх зведення, а потім і кодифікація для всієї етномовної території України могли відбутись і відбулись тільки в радянський час. Останній, тобто орфоєпії, передували всебічне описове, а потім ще й експериментальне, вивчення фонетичної системи української мови, а також дослідження її фонологічних особливостей.

На основі такого вивчення виробились досить стійкі орфоєпічні норми. Їх систематизовано в словнику «Українська літературна вимова і наголос» (1973 р.).

Усталення норм вимови, таких необхідних для театру, радіо, телебачення, для викладачів вузів і вчителів, є справжнім досягненням українського мовознавства останніх трьох десятиріч. Чимало посібників і порадників з української орфографії та пунктуації, а також орфографічних словників різного призначен-

ня і обсягу створено на основі «Українського правопису, випущеного в 1960 р. як друге видання правопису. У 1980 році на тій же основі Інститутом мовознавства АН УРСР було видано книжку «Складні питання сучасного українського правопису».

Поява посібників і праць з питань правопису була викликана потребою з'ясування тих його положень, які або не набули чіткого розв'язання, або вимагали деталізації. У зв'язку з тим і виникла необхідність підготовки третього видання, в якому мають бути більш послідовно викладені правила написання слів разом і через дефіс, вживання великої літери і написання слів іншомовного походження.

В 1987 році була створена Правописна комісія, якій доручено виготовити макет третього видання українського правопису. До її складу увійшли представники Академії наук, Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти, Міністерства середньої освіти та широких кіл громадськості. На своїх засіданнях комісія розглянула надіслані їй численні пропозиції (зокрема, ввести букву г, удосконалити написання іншомовних власних імен та географічних назв) і взяла до уваги найраціональніші з них, в тому числі міркування щодо букви г (g).

Таким чином, правила орфографії, залишаючись стабільними у своїй основі, удосконалюються в деталях відповідно до еволюції мови і науки про мову.

У процесі постійного вивчення і дослідження, а звідси й удосконалення літературних норм, перебуває структура української мови, її граматична будова, фонетична система,

словотвір, лексичний склад та інтонація — в їх синхронії та діахронії. Студіюванням усіх тих рівнів мови займаються всі мовознавчі осередки республіки: Інститут мовознавства АН УРСР у Києві, відділ мови Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові й кафедри української мови університетів і педагогічних інститутів. Як наслідок — маємо створені ними курси української мови, тобто праці, побудовані у відповідності з програмами читання цієї дисципліни у вузах, куди увійшли такі розділи, як фонетика, граматики, словотвір, лексика і фразеологія та стилістика, й окремі праці з тих же галузей мовознавства.

У період після 1945 року таких курсів і праць з'явилось чимало. Деякі з них потім перевидавались другими, переважно виправленими й доповненими виданнями.

Останнім, а тому найбільш вивершеним, хоч, природно, далеко не бездоганним, треба визнати п'ятитомне видання «Сучасна українська мова» (1969—1973 рр.) і чотиритомне «Історія української мови» (1979—1983 рр.), підготовлені в Інституті мовознавства АН УРСР.

За оцінкою, яку дала цим працям наукова громадськість республіки і за її межами, зокрема лінгвістичні установи Москви, ці видання своїм теоретичним рівнем, аналізом та широтою узагальнень відповідають світовим зразкам, не поступаючись ні в чому перед аналогічними працями російського, польського або ж чеського мовознавства.

Ясна річ, студії на ниві української мови не припиняються і ще існує чимало нерозв'язаних проблем, які висувають наука і потреби дня.

Майже кожного року на полиці книгарень надходять усе нові й нові монографії, присвячені дослідженням окремих частин мови, мовних категорій чи цілих рівнів мови. Тут варто згадати й унікальну працю з української діалектології — тритомний «Атлас української мови», два томи якого вже побачили світ у 1984 р., другий у 1988 р., а третій на підході.

Ці книжки в їх сукупності дали змогу визначити ті окремі явища і форми, які слід вважати літературними, і ті, які є позалітературними (розмовними, діалектними, реліктовими, периферійними тощо). Тому вони сприяли закріпленню вже раніше усталених і кодифікації пізніше узвичаєних форм і забезпечили в такий спосіб удосконалення норм української мови.

Поряд з дослідженнями в галузі фонетики, граматики чи лексики української мови Інститут мовознавства АН УРСР веде значну роботу і на ниві лексикографії. Продукція його велика і різноманітна (правда, Інститут — не монополіст словникової справи: багато словників, зокрема вузівського призначення, готуються кафедрами вузів, це, як правило, перекладні, двомовні словники, першою мовою яких є англійська, німецька, французька, латинська, угорська, іспанська, а другою — українська). Інститут мовознавства видав тритомний (і одностомний) «Русско-украинский словарь» (1968 р.), шеститомний «Українсько-російський словник» (1953—1963 рр.), а до того відділ мови Інституту суспільних наук — двотомний «Польсько-український словник» (1958—1959 рр.). Недавно вийшли

друком «Чесько-український» (1988 р.) і «Болгарсько-український» (1988 р.). Це з перекладних.

Крім них, за участю термінологічної комісії АН УРСР, а тепер і групи термінології в Інституті мовознавства, випущено чимало одно-, дво-, а то й тримовних термінологічних словників з різних галузей науки, техніки і суспільного життя. Одномовні — з економічної, ботанічної, біологічної, юридичної, психологічної, філософської і політичної термінології. Двомовні — з фізичної, математичної, юридичної, геологічної, сільськогосподарської, суспільно-політичної, фізіологічної, ветеринарної, географічної, соціально-економічної, спортивної, машинознавчої, гірничої, лісної і з багатьох інших галузей техніки, механіки і технології виробництва. Тримовні — медичний, мінералогічний, зоологічний. За останні три десятиліття їх загалом видано понад 50.

Видано і двотомну «Енциклопедію кібернетики» (1973 р.), і «Шевченківський словник» (1976—1977 рр.), що є енциклопедією шевченкознавства.

В той же проміжок часу з'явилися діалектні словники (полтавської, поліської, бойківських і багатьох інших говірок). Зведений діалектний словник — це справа майбутнього.

Випущено цілу низку вузькопрофільних словників, і серед них двотомний «Частотний словник сучасної української художньої прози» (1964 р.), двотомні словники мови Шевченка — його українських творів (1964 р.) і окремо — російських (1985—1986 рр.).

Чимало видано покажчиків до словників мови І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'янен-

ка, Лесі Українки, І. Франка, В. Стефаника і окремих творів різних письменників. Маємо і «Словник рим» (1979 р.), словник «Власні імена людей», який витримав уже чотири перевидання (останнє з 1986 р.), розширюючи від видання до видання свій обсяг за рахунок територіальних варіантів, ілюстрацій з літератури та етимологій, «Словник прізвищ» (1969 р.).

Є ще словники: «Інверсійний» (1985 р.), «Морфемний» (1983 р.), «Іншомовних слів» (друге видання з 1985 р.), «Крилаті вислови в українській мові» (1975 р.), «Словник українських ідіом» (1968 р.), «Орфографічний словник» (1975 р.), «Словник античної міфології» (1985 р.), «Словник антонімів» (1987 р.) та багато інших.

Справжнім досягненням українського мовознавства слід вважати укладення історичних та етимологічних словників, спочатку історичного «Словника староукраїнської мови XIV—XV ст.» (1978—1979 рр.) у двох томах, а останнім часом історично-етимологічного «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі» (1985 р.) в одному томі.

Триває видання томів семитомного «Етимологічного словника української мови», що, за висловлюванням його головного редактора академіка АН УРСР О. Мельничука, є живою пам'яттю тисячоліть. Три перші томи цього словника вже побачили світ, четвертий скоро з'явиться у продажу, готується до друку п'ятий.

Безпрецедентним у слов'янському мовознавстві є «Словник гідронімів України» (1979 р.), який дає інформацію географічного, історичного та лінгвістичного характеру про річки

Української РСР: географічну — про їх розташування в ланцюжку водотоків і в басейнах великих рік, історичну — про хронологію їх написань у пам'ятках з вказівкою на історичні джерела і лінгвістичну — про їх граматичний рід, число, форму родового відмінка і наголос, тобто все те, що допомагає нормалізації їх написань.

Честь Інститутів мовознавства АН УРСР приніс одинадцятитомний «Словник української мови» (1971—1980 рр.) тлумачного типу, удостоєний Державної премії СРСР. За заголовком це словник української мови, але за концепцією, яка лягла в основу його опрацювання, він літературно-нормативний (вся ж мова — це безмежний океан, який не вмістився б у ніякі береги).

Є в ньому, правда, і значна кількість позалітературних слів, на що вказують відповідні ремарки, але це слова, які знайшли застосування в художній літературі, а значить, такі, які мали право на місце і на тлумачення у словнику. Наявність позалітературних слів надала словникові, крім основного нормативного, ще додаткового довідкового характеру.

Одинадцятитомник налічує понад 134 тисячі слів-статей.

Українська лексикографія досі не могла похвалитись академічними синонімічним і фразеологічним словниками, хоч видання такого типу, переважно шкільного чи вузівського призначення, існували. Такі словники вже підготовлені в Інституті мовознавства АН УРСР. Вони порадують користувача своєю появою у світ найближчим часом.

Для повної картини варто назвати ще й енциклопедичний словник загального типу — «Українську Радянську Енциклопедію» (у 17-ти томах з додатком — тритомним енциклопедичним словником), що витримала перевидання, друге з яких 12-томне, але доповнене й перероблене, а третє у перекладі на російську мову, тритомний «Словник наукової термінології» спеціального типу та згадувану «Енциклопедію кібернетики». Зараз готується 5-томна літературна енциклопедія, перший том якої вже побачив світ (1988 р.).

Хоч на цьому і не вичерпується перелік словникарської продукції за останні 30—40 років, але й названих праць досить, аби склалось уявлення про масштаби цієї роботи на Україні і про те, як всебічно й послідовно забезпечується кодифікація української літературної мови, вивчення української мови в усіх формах її вияву, на всіх її рівнях і в минулому і в сучасному. На таку справу, як словникарство, радянський уряд виділяє значні кошти (хоч на практиці їх виявляється завжди мало), які морально компенсуються. Це незаперечний доказ того, що лексикографічне опрацювання словникового запасу української мови в її тематичному розмаїтті, багатстві і процесі розвитку відповідає кращим світовим стандартам, стаючи в один ряд з подібними здобутками на полі словникарства у найбільш культурних народів світу. Отакого ступеня розвитку українська лексикографія, а з нею все мовознавство (хоч попереду ще багато завдань, ще багато неохопленого і незвершеного) досягли в ХХ ст. Правда, підвалини для цього було закладено багатоміко-

вою історією української граматики та лексикографії, починаючи із словника Памви Беринди, перших букварів і граматик кінця XVI—XVII століть і аж до знаменитого «Словаря...» Б. Грінченка. Але особливий розвиток стався все-таки в наш час. Соціалістична революція дала українському народові, а з ним і його мові оті, за висловом В. Еллана-Блакитного, «бетонно-світові підпори», над якими засіяли «червоні зорі», дала крила для злету (дарма, що тим крилам не судилося розправитись на повну широту і знятись у небо на запрограмовану висоту), дала імпульс для її розвитку, хоч сам цей розвиток не завжди йшов сподіваною висхідною. Вона створила, за словами П. Тичини, ґрунт для «аркодужного перевисання до народів», тобто для виходу на світову арену і на орбіту міжнародних контактів.

Тепер, нарешті, настав саме той час, щоб усе дане їй і створене для неї реалізувалось, щоб українська мова в Українській РСР стала повсюдно вживаною і щоб у її розвитку знайшов відбиття процес відродження української нації і її духовної культури.

віань, що їх виносили на поверхню соціальні зміни й суспільні перетворення в середовищі власного і сусідніх народів, реформаторські рухи, ідейно-політичні течії і, зрештою, наукові відкриття, і збагачувалась усіма їх здобутками, які відкладалися шарами в лексиці і в паремії (в різного типу виразах, фразеологізмах і фольклоризмах).

Вона не стояла осторонь ідейно-політичних течій і художньо-естетичних напрямів, тому класицизм з його окнижнюванням писемної мови і романтизм з його демократизацією мови літературної здійснювали свої відкладення не лише в лексичному складі, а й призводили до певних змін: на місце староукраїнської книжної мови в літературу входила народна, що поступово вбирала в себе і старокнижні елементи. Українську мову не оминали і такі тенденції, а з ними й усвідомлені дії, як пуризм, а потім — як протиставлення йому — відкриття дверей для чужомовних впливів, щоб згодом знову їх закривати й очищатися від наносного баласту.

Власне, причетністю до таких віань, напрямів і тенденцій українська мова і виходила за ворота свого домовитого обійстя, інтернаціонально заангажовувалась. Вона підтримувала сталі взаємини з іншими сусідніми їй мовами, а на своїй території чудово зарекомендувала себе як засіб міжнаціонального спілкування. Адже в Українській республіці живе чимало національних меншостей, для яких у їх міжетнічних стосунках українська мова відіграє роль мови порозуміння, мови-посередника. (Що є практичною аргументацією тези про міжнаціональну роль у спілкуванні з усіма на-

родами, що населяють республіку). Водночас і самий внесок української мови у лексичний склад мов інших народів, надто ж у інтернаціональний словесний і термінологічний фонд, є далеко не безслідним.

Приймання і віддача мови, чи, як то кажуть економісти, її дебет-кредит, кількісно не збалансовуються (приймала вона значно більше, а віддавала менше, хоч і немало), але така неспіввідносність властива будь-якій мові (крім мертвих — латини, грецької і старослов'янської мов), і це має свої історичні корені й пояснення. Ми добре знаємо, що мова кожного народу є його літописом. А історії народів складалися по-різному. Одні народи жили віддалік від торгових та міграційних шляхів, не піддавались завоюванням, а їхні мови — витісненням або чужомовним експансіям. Інші, навпаки, страждали від нападів і поневолень, а їхні мови — від обмежень сфер функціонування і від асиміляцій. Мови одних народів безперервно й активно черпали з власних, питомих джерел і з надбань культурних мов світу, інші поповнювались повільно, причому більше з розмовно-говіркового фонду, менше — з книжного й чужомовного.

Племена, на основі яких виник і сформувався український народ, споконвіку вели осілий спосіб життя. Але, живучи на перехресті шляхів, що простягалися з Азії до Європи і «од варяг у греки», часто ставали жертвою вторгнень і тривалої осілості на їх землях різних кочових племен і народів, а звідси й чужоетнічних привнесень.

Такі інвазії не проходили безслідно і для мови. Ось чому у певні періоди історії в ук-

раїнську мову (подібно, як і в мови багатьох інших слов'янських та неслов'янських, європейських народів) входило чимало чужомовного, що з'являлося або внаслідок безпосереднього контактування з мовцями сусідніх народів, або, в окремих випадках, у результаті нав'язування, мотивованого потребами іноземної адміністрації. У першому випадку ми маємо справу з перманентною взаємодією при територіальному білінгвізмі, в другому — з казуальною, при штучному соціальному білінгвізмі.

Із штучно нав'язаними словами, і в тому числі термінами діловодства, по зміні системи управління мова справлялася самотужки, відсіваючи їх. Що ж до запозичень, які поповнювали говіркове мовлення на рубежах української етнічної території у результаті природної двомовності, то вони піддавалися фільтрові у спектрі національно-мовної специфіки. У лексичний склад літературної мови потрапляли тільки ті з них, які набували загальнонародного обігу і структурно вирівнювались, тобто фоно-морфемно прирівнялись до слів мови-сприймача.

Приймаючи й засвоюючи чужомовне, порубіжні говори української мови віддавали децицію із свого лексичного запасу й сусіднім мовам, причому і ту, яка мала свої відповідники в мові-сприймачі, і ту, яка їх не мала і переходила через мовні кордони разом з реаліями (тобто з предметами, котрі позначала), бо вони не були відомі сусідам. Щодо перших, то деякі з таких українізмів, залишаючись діалектними в українській мові, набували прав літературності в мовах, що їх

переймали, і їх українське походження згодом не усвідомлювалось носіями мови-сприймача. Так, наприклад, повністю адаптувались і літературнілись в угорській мові такі закарпатські діалектні лексеми, як: *àblak* (діал. **абляк** з **облако** — вікно), *zimno* (діал. **зимно** — холодно), а в молдавській і румунській мовах: *izvor* (діал. **звір** — джерело, витік, потік), *livadă*, молд. *ливадэ* (левада), *lanțug*, молд. *лантуг* (ланцюг), *măgura*, молд. *мэгурэ* (могила). Другі, типу *bors*, *trîmbiță* і подібні не підпали під мовну адаптацію і, зберігаючи своє маргінальне становище у вищеназваних літературних мовах, не втрачали зв'язку з мовою-джерелом.

Українських запозичень у числі всіх тих слов'янізмів, які в давнину і пізніше прийняла у свій лексикон угорська мова в процесі прямих взаємин, що в терені визначались досить значною смугою, немало. Так само непоодинокі вони і в молдавській та румунській мовах. Мало їх у болгарській мові, межі стикування якої з говірками незначні. Відомо тільки, що в тих говірках болгарської мови, які на півдні Української РСР межують з російськими й українськими, через російське й українське посередництво прийнялись назви окремих сортів винограду, зокрема, *куберк* і *терас* (від прізвищ французьких селекціонерів — *Conders*, *Tergasse*), можливо, з мови торгових агентів, агрономів — росіян та українців. У цих говірках побутує українізм *дичка* (лоза винограду, на якій роблять щеплення) та *цебер* (слово прийшло також з української мови).

Чи не найбільше українських слів і виразів зустрічаємо зараз у російській мові. Багато з

них своєю появою завдячують протяжності в просторі території контактування, а також тісним і тривалим культурно-мовним взаємозв'язкам. Через художнє мовлення, внаслідок потреби типізації мовлення персонажів-українців, для українізмів відкривались канали проникнення в російське художнє мовлення. Правда, далеко не всі, а точніше, тільки окремі з тих, що їх ввела в ужиток мова художньої літератури, стали згодом набуток російської літературної мови. І навіть ставши, вони не втрачали свого зв'язку з мовою-джерелом. Такими є слова: *дивчина, доля, жинка, повстанец, побратим, кордон, судилось, родичи, хлєбороб, хлопец, чуб* та фразеологічні вирази: *бисов сын, гуртом бить батьку* та інші. Останнім часом українські лексеми в російську мову потрапляють і через мову преси. До таких належать слова: *настрой, запал* і т. д.

Щільно пов'язані між собою не лише територією стикування діалектних ареалів, а й подібністю історичних доль український та білоруський народи. Вони перебували і в безперервних мовних взаєминах, які позначилися відчутними слідами в суміжних говорах двох мов. З таких діалектних відкладень (притому, в основному, лексичних і граматичних) в літературні мови цих двох народів потрапило небагато слів. Як зазначають білоруські дослідники цього питання, в різні періоди розвитку білоруської літературної мови в її художньому стилі, зрідка стихійно, частіше усвідомлено, використовувались українські слова й звороти, напр.: *жальізниця, мабуць, крамар, чоботи, балакали, процьгавав ложку* та інші. Але в

літературній мові закріпились не вони, а ті з українізмів чи українізованих запозичень, які в давнину потрапляли через книжне посередництво або внаслідок безпосереднього спілкування, напр.: *баламут, вирш, китайка, ковшъ*, а в наш час через мову преси: *пригадаць, адсоток* і похідні від них.

У певні періоди історії, зокрема в XVI—XVII століттях, українська мова зазнала значного впливу польської мови, а в галузі ділового стилю ще й помітного її засилля. Зворотний вплив, незважаючи на живі взаємини, був куди менш відчутним, бо свідомо гальмованим, але неминучим.

Дослідники історії польської мови констатують, що в різні часи польська літературна мова прийняла з нашої цілу низку українських слів чи українізованих нашою ж мовою запозичень, зокрема: *hołota, czeremcha, czeresznia, bohater, czerep, ohyda, pohaniec, puhacz, czupryna, serdyt, zubr, chomiek, muchry, duha, sorok, szolomiec, bryndża* та ін., а розмовна мова — значно більше.

Поряд з такими словами, які в польській мові мали свої відповідники і тому сприймалися як синоніми, в обіг входили й назви українських реалій, напр.: *bunczuk, kontusz, surmacz, serdak, surma*, а зрідка й тюркських, які прижились на українському ґрунті: *koczowisko, sahajdak*.

Взагалі, якщо йдеться про назви реалій побуту українського народу, то вони можуть використовуватись у будь-якій мові, коли виникає потреба у називанні цих реалій. Так, слова *бандура, козак, кобзар, кобза, трембіта, ша-*

ровари, гопак, борщ, вареники і подібні в іномовній фонетичній передачі можуть застосовуватись в англійській, французькій чи німецькій мовах у випадках, коли треба назвати аксесуари українського життя.

У чеську і словацьку літературні мови українізви потрапляли переважно з порубіжних діалектів і то лише назви тих реалій, яких не було в побуті чехів та словаків, напр.: *bandura, trembita, kobza, kobzar, hopak, дума, lyrnik, hajdamak*.

В урумській мові, яка належить до сім'ї тюркських мов, носії якої в Донецькій області живуть у безпосередньому сусідстві з носіями говорів південно-східного наріччя української мови, в обігу українізви *цеберка* і *биргадир* (з українського **бригадир**, що в українській мові є давнім запозиченням).

В цілому українізви в мовах сусідів є результатом безпосередніх контактів на рівні говірок і від них увіходять потім у відповідні літературні мови. Запозичуються переважно назви реалій і зрідка слова, що являють собою синоніми до вже існуючих.

Поповнення словникового запасу української мови з чужомовних джерел було їй притаманне упродовж усієї її історії. Запозичень в неї чимало і всі вони (принаймні, ті, які, пройшовши фільтри часу, осіли в її фонді) історично виправдані і в різні періоди не перевищували 12—15 відсотків усього її лексичного складу. Хронологічно в найдавніший період це (поряд з субстратними і адстратними внесеннями з індоарійських, іранських, кельтських, старотюркських, готської, балтійських)

слова з таких мов, як старослов'янська, грецька, латинська, германські (пізніше — німецька), арабська, далі вже — російська, білоруська, польська, тюркські й частково угорська, румунська, молдавська, чеська, словацька, а в галузі термінології ще й французька, італійська, англійська, іспанська та інші.

Процес збагачення української мови з чужомовних джерел (як і власних народних) ніколи не припинявся. Він був тільки в різні періоди більш чи менш інтенсивним, більш чи менш контрольованим і регламентованим.

Триває цей процес і зараз. Але тепер приплив чужомовних лексем суворіше, ніж у минулому, пропускається через «митниці» норм і недозволённе для ввозу відсівається, а дозволённе пропускається.

Приплив і відплив у галузі запозичень з близькоспорідненої російської мови, а втім, як і прихід з народної, і зокрема з її розмовного різновиду, в літературну — це постійний і цілком натуральний процес. Так було, так є і так буде, бо, як сказав сербський письменник Іво Андрич, «словам в їх потоці немає кінця, як і нема його в нашій пристрасній боротьбі зі словами і за слова».

За образом висловом одного відомого французького поета, слова — це тонкі дошки, перекинені через прірву бездумності. По цих дошках слід перебігати швидко, довго на них не затримуючись. І час од часу оновляти їх, щоб проходження в майбутнє було надійним.

Щоб оновлювати мову відповідно до тих неписаних, але суворо регламентованих відчуттям системи законів, а водночас і у відповідності до потреб життя суспільства та про-

гресу культури, щоб з вмінням відсіювати старе і з вмінням із стихії добирати нове, треба мати добрі стосунки з мовою, знати її в різних проявах і по горизонталі і по вертикалі, відчувати її пульсацію на соціальних зрізах, усвідомлювати її потенційні сили й слабкості, тобто її безмірність і обмеженість. Бо мова — це життя людей, видиме й потаємне, свідоме і неусвідомлене. Поза життям існує лише мовчанка смерті, небуття. Поки живе народ, живе і його мова. І навпаки. А він живе і житиме. Тому народ в особі письменників, вчених, педагогів і всіх тих, хто володіє словом, піклується про мову, дбаючи, щоб вона була засобом порозуміння для її носіїв на рідній землі і поза нею, щоб не витворювались в ній відмінні своїм лексичним складом варіанти.

Але разом з тим народ мусить не просто толерувати, а й санкціонувати певні регіональні особливості історично створених варіантів. Він турбується і про те, щоб мова надмірно не консервувалась і не елітаризувалась, щоб мала вихід у малий світ її безпосередніх носіїв і у великий світ вселюдської духовної культури, щоб не засмічувалась вона принагідним «космічним пилом», здатним розчиняти багатобарвне, обезкровлювати пульсуюче, умертвляти живуче.

У своєму крокуванні в майбуття мова мусить постійно живитись народно-розмовними джерелами, звіряючи в їх чистих водах міру насиченості приносними елементами, і в разі перенасичення затримувати зайве на своїх фільтрах.

Разом з тим мова не повинна ставати

дистильованою і мусить приймати інтернаціональні слова, вирази і терміни, мусить запозичати слова сусідніх мов, які приходять до неї як назви певних нових понять і реалій, отже, здебільшого не як еквіваленти до існуючих слів української мови.

Деякі з таких запозичень чи то з англійської, чи то з французької, чи то з іспанської мов, проходячи структурне шліфування, стануть **словами української мови**, інші — **тільки словами в українській мові**. Вердикт про належність мові чи про місце в мові, а значить, і про стаціонарність чи факультативність існування того чи іншого запозичення з англійської чи з будь-якої іншої мови виноситиме майбутній суд історії, однак уже наперед можна передбачити, що постійність чи тимчасовість у мові кожного з них залежатиме від ступеня його структурної адаптації і від ареалу поширення.

Норми української літературної мови, в тому числі лексичні, повинні бути єдиними і загальнообов'язковими для всіх, хто користується тією мовою на Україні та за її межами, і до цього повинні прагнути всі, кому дороге рідне слово.

Але обов'язковість у дотримуванні літературних норм, вироблених в останні десятиліття на Україні, — це аж ніяк не закриття нащільно дверей перед такими чужомовними словами, що побутують у мовленні значної частини зарубіжних українських етнічних груп і пробивають собі шлях у писемну мову в назвах реалій, аксесуарів та атрибутів побуту суспільства, в оточенні якого доводиться жити тій чи іншій групі української еміграції.

Таким регіоналізмом забезпечена на певному відрізку часу факультативність існування, за якою має прийти або адаптація того чи іншого слова, або заміна його українським відповідником, або усунення у випадку неспроможності акліматизуватись.

Останні стають баластом, що його будь-яка розвинена мова позбувається. А потреба в усуненні не лише баласту, а й надмірної кількості чужомовних слів завжди в неї була і буде. Запобіжним засобом проти надмірності чужорідного є сама система мови з її здатністю поступово адаптувати все, що приходить на пусте місце як найменування нових понять, і відкидати те, що приходить на заповнене місце як відповідник до існуючого з тенденцією витіснити його.

На чатах чистоти української мови стоїть і стоятиме український народ, бо це мова його минулого, сучасного і майбутнього.

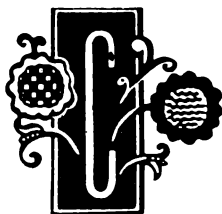
*При майстрах ялось легше,
Вони — як Атланти
Держать небо на плечах,
Тому і є висота.*

Ліна КОСТЕНКО.

*І хочеться простішої розмови.
Розмови, а не магії пера.*

С. ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ.

Магія пера

учасна українська мова сьогодні сягає такого щабля культурного розвитку, що не потребує нічєї поблажливості, нічийого толерування. На цій стадії поступу вона не застигла категорія, а поліструктурна суспільна організація, яка у своєму русі вперед не відсиджується пасажиром у науково-технічному експресі, технізуючись і стандартизуючись в ньому, не вичікує на модерному вокзалі міжнародних транзитів, аби від них і їй щось перепало, а крокує слідом за духовним зростанням свого народу, йде в ногу з поступами духовності всього людства, приймаючи від неї інтелектуальні і культурні здобутки. А ці останні осідають в ній не інвентарно-номерним, а запрограмованим на дію багажем і розчиняються у її власних духовних цінностях. І все те ідеальне, чого прагне і заради чого живе носій мови — народ, і те реальне, чого він досяг і що засвоїв, вона втілює в художній літературі і демонструє високим

рівнем художньої майстерності, полем вияву якого є, власне, й мова.

Відомо, що чим майстерніший художній твір, тим добірніша його мова. А багатою і досконалою є вона тоді, коли її авторські частини яскраво індивідуалізовані манерою розповіді, способами об'єктивації думки, амплітудою образності, жанрово стильовою маркованістю, частини персонажів (героїв) — типізовані, а в їх рамках — ще й індивідуалізовані в соціальному, психологічному й інтелектуальному ключах, у творах же історичних — також і в історичному (часовому) та локально-історичному планах.

Розвинена художня мова є одним з показників розвиненості літературної мови в цілому, причому показником дуже істотним і вагомим. Якщо вдатися до граматичних термінів, вона є не означенням до контексту літературної мови, а суб'єктом, довкола якого й організується цей контекст.

Згідно з оцінками, які дано у працях з історії української літератури останніх десятиріч, у статтях літературних критиків у країні і за її межами, у звітних доповідях з'їздам письменників і, врешті-решт, з тими, що їх дали самі читачі, сучасна українська література багата своїми непересічної величини талантами і різноманітна тематикою, жанрами, стильовими манерами й індивідуальними почерками. Її мистецький ценз вимірюють, як правило, за її піками, так само, як і кожного письменника — за його художньо-естетичними вершинами.

Кожен з жанрів сучасної української літератури, як тепер прийнято називати, її цехів

(поезія, проза, драматургія, сатира, дитяча література, літературна критика і літературознавство), може похвалитись багатьма видатними і авторитетними митцями, які читаються широким колом читачів на Україні, перекладаються на російську мову, а часто й на інші мови народів Радянського Союзу і які виходять в оригіналах та перекладах мовами інших народів світу. А перекладаються за кордоном твори і тих, кого вже нема серед нас — В. Винниченка, М. Хвильового, М. Стельмаха, Григора Тютюнника, Є. Плужника, Г. Косинки, Б. Земляка, Ю. Смолича, і наших сучасників — О. Гончара і Ю. Мушкетика, П. Загребельного і В. Яворівського, Р. Іваничука і Ю. Щербака, Є. Гуцала й І. Чендея, М. Зарудного і В. Дрозда, поезії Д. Павличка, І. Драча, Б. Олійника, Ліни Костенко, М. Вінграновського, В. Симоненка, П. Мовчана. Перекладають доробок кінодраматурга О. Довженка і драматурга І. Кочерги, сатирика П. Глазового, автора наукової фантастики О. Бердника, перекладачів М. Лукаша, Г. Кочура і літературознавців І. Дзюби, М. Жулинського та багатьох інших. І це вже свідчення не просто інтересу іноземців до того, чим живе ота колись забута й не пещена увагою Україна і на що вона здатна, а це об'єктивне визнання рівня самої літератури, її конкурентноздатності на світовому літературному ринку.

Кожен з цих «перекладаних» поетів, письменників — це явище в українській літературі і яскрава постать її мови.

Сучасну прозу і драматургію представляють зараз письменники, що їх групують не за те-

матикою їхніх творів (селянською, робітничою, інтелігентською, молодіжною, історичною чи фантастичною), хоч такий поділ не позбавлений підстав, не за манерами писання (хоч групування за цією властивістю теж можливе), а за різним ступенем соціально-психологічної загостреності і різним амплуа мистецтва живописання.

Прозаїків з яскраво індивідуалізованою мовною творчістю, що є неодмінною ознакою таланту, чимало. Взяти хоча б вищеперелічених майстрів пера. У мовній творчості кожного з них знайшло реалістичне відображення і мовлення українця — чи то хлібороба, чи то робітника, чи то інтелігента, і мовомислення автора в таких його ракурсах, як мовна концепція художніх образів, їх соціальна, ідеологічна, психологічна та інтелектуальна матеріалізація, асортимент сюжетів, розвиток фабули і, нарешті, рельєф авторського обличчя.

У кожного з названих письменників величезна, багатобарвна і чимось суто індивідуальна палітра компонентів словесно-образного живописання, манера висловлення, свій спосіб викладу думок, своя будова зворотів мовлення, що, звичайно, не виходить за рамки літературних і допустимих норм, своя динаміка фраз і свої емфрази (виділення слів у фразі). При всій відмінності стильових почерків спільним для цих письменників є реалізм мовного відтворення, глибинність філософських основ світобачення і світосприймання, високість оспівуваних ідеалів гуманізму, беззастережна істинність зображуваного ними сучасного світу в його гамі світлотіней.

Одне з чільних місць у сучасній прозі посідає робітнича чи виробнича тематика (із застереженням, що ця тема широтою зображуваного може охоплювати представників різних фахів виробництва і його технології, отже, й технічну інтелігенцію). В опрацюванні цієї теми немає вже того, властивого прозі перших повоєнних (та й довоєнних) десятиріч, дещо трафаретизованого етнографічного підґрунтя, яке могло приваблювати пастельністю тонів, чи інакше пригладженістю, але дещо відштовхувало надмірно відчekanеною чорно-білою дистрибуцією, що йшла не стільки від правди життя, скільки від заздалегідь прийнятої ідейно-політичної платформи.

Твори на цю тему відбивають розмовне мовлення. Правда, воно відтворене не натуралістично, а пропущене крізь художньо-естетичний фільтр автора та його мовомислення. І вже відповідно до нього розповідь чи індивідуальна стильова манера в одних письменників може бути лапідарною аж до недомовленості з ущільненими висловленнями й однозначними, часто «зухвалими», за висловом П. Загребельного, виразами, які під силу тільки великим талантам (як наприклад, у Григора Тютюнника), у других — навпаки, багатослівною, з численними екскурсами в минуле, інтер'єрно-екстер'єрними пасажами, супровідними сюжетними лініями й портретами, а в ще інших — виваженою у скріпах тональностей і у співвідношеннях авторської емпірики і персонажної натуральності, традиційності й новаторства, іностильового (привнесеного, скажімо, з наукового стилю) і власнестильового (художньо-образного).

Поєднання різностильових елементів спричиняє появу в акті мовлення асоціативно містких висловів, створених на ґрунті осмислення різних науково-технічних термінів і переосмислення узвичаєних слів та виразів. По-новому озвучені слова й вирази подаються або з настановою на гумор, або на розпорошений в часі й просторі, чи то безадресний, чи то багатовимірний, ліризм.

Ось приклад таких гумористичних і ліричних висловів з повісті П. Загребельного «З погляду вічності»: «І звичайно ж, Зізі. Ця крутилася по кухні з енергійністю і швидкістю каталізатора, який, мабуть, так само метається в хімічній реакції поміж молекулами різних речовин, щоб поєднати їх бодай у нетривку, тимчасову сполуку, пришвидшити процес».

А ось ілюстрація поєднання традиційного і нового (нового не стільки щодо використання сучасних термінів, а в розумінні застосування співвідносних епосі суспільних понять і ідеалів) з мовного полотна повісті «Уран» М. Зарудного: «— Зрозуміло. А я вам скажу, як інженер, що за сучасного розвитку техніки, автоматизації виробництва, електроніки, ракет, нових видів ядерної зброї,— повчав Валинов,— людські душі — дуже відносно поняття. Душа — то дев'ятнадцяте століття, Олександрі Івановичу.— Не можу з вами змагатися в знаннях ядерної фізики,— сказав Мостовий,— але ви перебільшуєте значення урану, ядерної зброї, ракет. Є речі сильніші, Іване Івановичу.— Що ви маєте на увазі? — Людину. Її переконання, світогляд, мету, віру».

Художнє зображення інтелігенції різних фахів і інтересів в українській літературі має

давню традицію, починаючи з І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного і до І. Франка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської. Ця традиція у своїй еволюції зазнала висхідного зростання і якісних змін, бо змінився відповідно до суспільних та соціальних змін і сам інтелігент, його спосіб життя і творчості, його світогляд і навіть сам характер віддачі розумових здібностей.

Сучасний інтелігент (звичайно, не пересічний, не представник рутинної чи автоматизованої праці, а визначний індивід) — уособлення високоабстрагованого мислення, його конструктів і узагальнень. Він при всій своїй високій фаховій кваліфікації не замкнений у ній, а живе повноцінним життям свого народу, виявляє інтерес до різних ділянок мистецтва, знає літературу, бере участь у громадському житті і свого колективу і суспільства в цілому.

Власне, так і зображують сучасного інтелігента українські радянські письменники. Художній образ інтелігента як людини з широким світоглядом і енциклопедичними знаннями примусив привести у відповідність з його інтелектуальним цензом і рівень його мови, тобто мовленнєві партії героїв повістей і персонажів п'єс.

Мова інтелігентів тут постає у своїй бездоганній літературній формі, з сучасними термінами, ходовими висловами, усталеними зворотами без будь-яких регіоналізмів чи архаїзмів, але з можливими розмовними пасажами, у чіткому, логічно детермінованому викладі думок, кожне речення в якому струнке і ясне з погляду синтаксичних норм,

а фрази відшліфовані, закінчені, такі, в яких окремі вислови розмовного типу створюють ілюзію невимушеності, імпровізації мовлення, а не тирад із заготовленого.

Такою добірною мовою представлені, при-міром, персонажі у п'єсі Ю. Щербака «Наближення», в якій прототипом головного персонажа став всесвітньовідомий учений-кібернетик академік В. Глушков.

Зразковою щодо чіткості викладу думок, місткості інформації є мовлення головного персонажа п'єси Луніна. Його мовлення відтворене натуралістично у вигляді імпровізації з усіма ознаками спонтанності в оформленні речень і з елементами розмовності.

Стилізацією під історичний колорит відзначаються твори на історичну тематику. Вона здійснюється за допомогою введення в мовну тканину твору, зокрема в партії героїв, історизмів, тобто слів та виразів, почерпнутих з пам'яток відтворюваної епохи та розмовних слів на позначення таких реалій, понять та уявлень, які хоч і вийшли з активного фонду, але їх значення, якщо і невідомі навіть освіченому читачеві, неважко відновлюються з контексту. Настанова на мовний історизм реалізується і за допомогою наслідування книжного стилю з його афористичними висловами, синтаксичними конструкціями з набором відповідних власних імен та імен міфологічних постатей.

Історична стилізація — це фактично наукова студія, яка вимагає від письменника не лише знайомства з пам'ятками письменства зображуваної епохи, а й проникнення у все

те, що становило інтер'єр життєдіяльності людей того часу, і все те, що було її екстер'єром, що становило їх духовність, тогочасну ідеологію і було спадщиною попередніх епох. А для цього потрібен не лише природжений письменницький талант, а й неабияка ерудиція.

Ілюстрацією історичної типізації, мовленневої партії героя може бути хоча б нижченаведений уривок з повісті Романа Іваничука «Шрами на скелі»: «Скажу, княже,— відклав Митуса кубок з вином.— Ти говориш тільки про бояр і про себе. Про кмета, сином якого я єсьм, про смерда, про невольника,— про тих, хто єсть народом, ти й не згадуєш. Зависоко сидиш — не бачиш...».

Естафету високої інтелектуальної поетичної творчості від таких майстрів радянської літератури, як П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра, А. Малишко, в останні десятиріччя перейняли Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник, Ліна Костенко, М. Вінграновський, П. Мовчан, В. Коротич та інші письменники України.

Образи й символи їх творів, складні ланцюжком асоціацій і ступенем абстрагування тропеїчні вислови, зрештою, наукові й публіцистичні вирази є не лише індивідуальною рисою, інтелектуальним надбанням кожного з них (і вже аж ніяк не якимсь трюкацтвом чи навмисною ребусністю їх словесно пошукової практики), а натуральним словесно-образним відтворенням різноаспектних і високоабстрагованих процесів людської думки в епоху надмірної і різнобічної інформації, в епоху все оновлюваних і таких, що оновлюю-

ться, постулатів і все більш витончених їх кон-
троверз, але із беззастережним і стабільним
утвердженням правди й справедливості су-
спільного життя, краси й гармонії в мистецт-
ві. «Нове життя нового прагне слова», ска-
зав М. Рильський. Без отого нового сучасна
поезія була б у кращому випадку етапом
власного сходження, нехай і вищим проти
попереднього, але не іноваційним, не спів-
мірним духові й віянням часу, у гіршому ж
разі — ремінісценцією, нехай і животрепет-
ною, повторенням пройденого, а значить,
тією пастораллю, яку можна заносити хіба
що в «червону книгу». А з тим новим вона —
адекватне відображення мовомислення на-
шого сучасника-інтелектуала, з ним вона
правофлангова в колоні прогресу, заспівувач
завтрашнього дня.

Поетичні образи сучасної поезії є водночас
і зведенням різноманітних явищ (тому вони
багатозначні і повні змісту), і виділенням з
подібних одного найбільш вагомого (тому
вони й однозначні). Ілюстрацій тих і інших
образів, тих і інших тропейчних сполук чи-
мало.

Скажімо, у І. Драча, поета яскравих і чіт-
ких екстремів, з одного боку, сільська ар-
хаїка, своєрідна словосекція і словоанатомія
з найдивовижнішими неологізмами, створе-
на на базі суто українських афіксів та
прийомів словоскладання і індивідуальних
алітерацій, рідше асонансів, і, з другого боку,
наймодерніші синхрофазотронні і радіомо-
лекулярні терміни, актуальні й узвичаєні у
світовому обігу антропоніми й топоніми, що
вже певною мірою генералізувались (пере-

творились у загальні слова — носії ознак, понять, ідей і фактів).

Ось приклад: «Накричаний крик мій — мовчазне мовчання... Я ж прагну початку почути ячання. І всесвіту розум поставлю на чати — Я хочу спочатку початок почати» (І. Драч. Київське небо).

Поетесою, яку справедливо називають сучасною Лесею Українкою за її високий інтелектуалізм, ерудицію і безпрецедентну безкомпромісність, поетесою, яка сфокусувала у своїй поетичній творчості три часові виміри: минуле, сьогоднішня й майбутнє і різні синхронні зрізи історії українського народу, є Ліна Костенко. У її мовотворчості гармонійно, без сліду скріпів та швів, без будь-яких штучних інкрустацій чи нашаровувань поєднані, здавалось би, не поєднувані і незіставні: натуральне розмовне мовлення з вишуканим, доведеним до філігранної відполірованості, інтелігентським.

У поетичці Ліна Костенко — майстер не так парнаських тропеїчних висловів (хоча таких чимало), як висловів глибоко філософських, які мають загальнолюдську основу і тому легко проєктуються на наш час. Такі вислови подаються або у прозорому концептуальному вигляді, або переливаються в символічно-алегоричні образи.

В лексичному складі мови творів цієї поетеси майже немає регіоналізмів, як і алохронізмів. Якщо й трапляються окремі алохронізми, то вони є даниною історизму, або, рідше, строфіці твору і не несуть іншого стилістичного навантаження. Її вірші строфічно бездоганні, переважно канонічні. Ось кілька

строф з поеми Л. Костенко «Сніг у Флоренції»: «**Старий**. Про нього завжди. Важко жить гіганту. Усе хтось ляпне брудом з-під копит. Бо хто не має власного таланту, того присутність генія гнітить; **Флорентієць**... Він вже старий. Він дихає на ладан. Він пережив облогу і чуму. А дух його нікому не підвладен, його талант покірний лиш йому; Тут музи вже затягнуті в корсажі. Але підошви в попелі і в сажі».

Своєрідною і вельми оригінальною є творчість Б. Олійника. Він поет громадянського максималізму, поет-трибун, який пише з глибоким відчуттям відповідальності перед сучасним і майбутнім, з відчуттям заборгованості перед народом і часом, перед літературою і сумлінням.

У мовній творчості Б. Олійник — представник розмовної стихії, з властивими їй прозаїчними словами, з монологами й діалогами з незакінченими реченнями, але стихії, ним керованої і спрямованої, доведеної до сучасних філософських узагальнень і високої поетичності слова, як-от у цьому уривку з його поезій: «Дороги йшли, врізалися з розгону у племена, Помпеї, города... Сивіли і відходили Платони, І формули слідів читав Сковорода. Дороги йшли на всі чотири сторони: Ті — на Олімп, а інші — чорнозем... Відходили філософи в історію, А посохи відходили в музей. І пилом осідав над ними час... Так звідки ж ти, Дорого, почалась?».

А от приклад з віршів М. Вінграновського — поета концентрованої думки і точного ідейного прицілу, динамічних і несподіваних сюжетних розворотів, символів та

узагальнень: «На грудях космосу я плачу, я лечу»; «І помідорне сонце обливалось під краном у блакитному саду».

Не менше таких же ідейно озвучених образів і у творчості Д. Павличка, що відзначається глобальністю мислення і безкомпромісністю суджень. У мовній творчості він домігся вдалого сплаву публіцистичного пафосу з ліричною надчуттєвістю, автологічного (безтропного) віршотворення з високоалегоричним і вмілого введення в мовну тканину західних регіоналізмів, а звідси і їх естетизації. Це яскраво ілюструють його вірші із збірки «Задивлений в будущину», присвяченої мистецькій інтерпретації образу І. Франка: «Да святиться навіки працелюбність Франкова, невсипуща тружденність каменярьського слова, Спрагота громадянства, співчутливості рана, Завзятушість мужицька, ненатемність титана...».

Ту ж іноваційну, мовну творчість представляє В. Коротич, поет легкого і мелодійного мовлення, свіжих, нетрафаретних висловів, гармонійного поєднання публіцистичного і розмовного струменів, традиційної і «технізованої» образності. Ось промовисті тропеїчні вирази з його віршів: «Коли пам'яті й совісті з туги чорної плачуть, кам'яніють спомини — в очах, душі, на обличчі...»; «Крізь вулицю, наче крізь живопліт. Шлейфи за літаками, Мовби контактний дріт».

Мова художньої літератури і таких її жанрів, як проза, драматургія і найбільшою мірою поезія, перебуває в одному руслі переконання і семантичного роздвігання слова, шліфування висловлення і ритміза-

ції фрази з усією літературною мовою, але пошуковість художньої мови більш наполеглива, звідси більш значущими є і її знахідки в галузі поетики слова, нормалізації позалітературної лексики та в сфері місткості вислову. Тому ця мова своїм вкладом у літературну мову інтенсифікує розвиток останньої, процес її удосконалення і збагачення.

* * *

Територія повсякденного вживання української мови як мови українського народу не збігається з територією Української РСР. Вона значно ширша. Насамперед тому, що українці як автохтони живуть на суміжних мовно-етнічних ареалах у сусідніх з Українською республіках СРСР — на території РРФСР, Білорусії, Молдавії, в сусідніх країнах — у Польщі, Чехословаччині, Румунії, Угорщині, а також на землях свого давнього переселення — на східних рубежах СРСР, в Середній Азії і в Югославії і, врешті-решт, як емігранти, принаймні в 20 країнах світу (найбільш компактними групами — в Канаді, США, Австралії, Аргентині, Бразилії та Федеративній Республіці Німеччини). А територія вивчення української мови практично не має меж, бо українська мова вже є в університетах США, Франції, Східної Німеччини і ще може й має бути об'єктом порівняльно-історичного чи типологічного дослідження в аналогічних закладах усього світу, де тільки закориться славістична наука і де з'являться які-небудь наукові і навчальні славістичні осередки.

Не пропав і не пропадає інтерес, якщо не прив'язаність чи любов до української мови, в середовищі української діаспори, і насамперед, серед тих її представників, які вважають її рідною, а далі й тих, які, хоч і не засвоїли її як рідну, але успадкували усвідомлення належності до неї як до мови їх родоvodu, незважаючи на багатолітню розлуку із своєю першою батьківщиною. Власне, в тому середовищі зародилась ідея створення Міжнародної асоціації українців (МАУ) з її осередком у Києві і з численними філіями по всьому світі. Така асоціація вже існує, у неї є план роботи. Створено і Республіканську асоціацію українців. Доказом спаяності української громади в країнах Заходу з Україною є існування державних і приватних українських шкіл, відкриття навчальних і наукових україністичних осередків в університетах Канади та США. Доказом є і потяг до української книги, літератури й мистецтва і до всього того, що пов'язане з культурним життям сьогоdnішньої України.

Йдучи назустріч цьому тяжінню українців з-за кордону, широка громадськість республіки й організувала товариство «Україна» із своїми органами друку — газетами «Вісті з України» та «Ньюс фром Юкрейн», зі своєю навчальною, науково-популяризаторською і суто інформативною продукцією і зі своїм виходом на друковані українсько-мовні органи в різних країнах світу. Товариство за своїми стипендіями навчає зарубіжну молодь українського походження української мови й літератури, мистецтва народного танцю, музики, сприяє у відвіданні міст і сіл України,

аби нащадки емігрантів пройшлися тими дорогами, якими ходили батьки й діди, дорогами, якими українці розходились по світу, якими Україна виходила в безмежну просторинь вже загальнолюдської культури і міжнародних взаємин.

З роками, десятиріччями й віками тужавіли стежки першопрохідців сучасної цивілізації, розширювались дороги світочів української духовної культури, поборників демократії й гуманізму, міцніли мости перевисання до народів і їх духовних надбань. І цим дорогам — простягатись вперед і далі, а мостам — міцніти у фундаменті і кріпленні, щоб по них і нам, українцям, разом з іншими народами світу, людьми доброї волі й чистих помислів, з українською мовою на устах і в душі йти в майбутнє торжества правди й добра.

ЗМІСТ

Вступ	3
І мові треба — не просто вийти на дорогу, . а йти нею	7
Розвиненість — запорука стійкості	24
Українська мова серед мов світу	36
Магія пера	48

Зіновія Тарасівна ФРАНКО

СЛОВО, МОВ КРИЦЯ

Художник **Микола Дахно**

Товариство «Україна», Київ-34, Золоті Ворота, 6.

Зам. № 222.

Ціна 20 коп.

